

6. Избранные труды Запорожских еврейских чтений 1997-2006. – Запорожье: Запорожский национальный университет, 2007. – 302 с.
7. Концерт начинается... Еврейская тема в авторской песне / Сост. Т. Гальперин. – С.-П.: Еврейский общинный центр Санкт-Петербурга, 2000. – 72 с.
8. Павленко И. Ментальность народа в пословицах (на материале сборника “Єврейські прислів’я та приказки”) / Ирина Павленко // Избранные труды Запорожских еврейских чтений 1997-2006. – Запорожье: Запорожский национальный университет, 2007. – С. 61-66.
9. Розенбаум А. Белая птица удачи / Александр Розенбаум. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – 471 с.
10. Томилина Г. Этнолингвистическая характеристика названий ветхозаветных праздников в русском языке / Галина Томилина // Избранные труды Запорожских еврейских чтений 1997-2006. – Запорожье: Запорожский национальный университет, 2007. – С. 30-37.
11. Фришман Л. Наш поезд уходит в Освенцим / Фришман Л. Г. // Шалом. – 1995. – № 9.
12. Хейлик Т. Словесные ассоциации как способ описания стереотипа еврея / Татьяна Хейлик // Избранные труды Запорожских еврейских чтений 1997-2006. – Запорожье: Запорожский национальный университет, 2007. – С. 37-40.
13. Черная книга: Год за годом / В. Гроссман, И. Эренбург. – М.: Советский писатель, 1991. – С. 19-171.
14. Чугунова Е. Филологическое наследие З.Г. Минц в контексте развития научно-исследовательской литературы об Александре Блоке / Елена Чугунова // Избранные труды Запорожских еврейских чтений 1997-2006. – Запорожье: Запорожский национальный университет, 2007. – С. 145-150.

УДК 82-1(477)

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У “ВІРШІ ПРО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО” Г. БУЗАНОВСЬКОГО, ОДІ “DE LIBERTATE” Г. СКОВОРОДИ ТА “ГЕРОЇЧНИХ ВІРШАХ” І. УМАНСЬКОГО

Богатирьова К. В., аспірант

Київський національний торговельно-економічний університет

У розвідці автор аналізує інтерпретацію образу гетьмана Богдана Хмельницького у творах вітчизняних поетів XVIII ст. Г. Бузановського, Г. Сковороди та священика Івана з Умані.

Ключові слова: незалежність, національний герой, образ, ментальні здібності, літературна традиція.

Богатырёва Е. В. ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО В “СТИХОТВОРЕНИИ О БОГДАНЕ ХМЕЛЬНИЦКОМ” И. БУЗАНОВСКОГО, ОДЕ “DE LIBERTATE” Г. СКОВОРОДЫ И “ГЕРОИЧЕСКИХ ВІРШАХ” И. УМАНСКОГО / Киевский национальный торгово-экономический университет. Украина.

В статье автор анализирует интерпретацию образа гетьмана Богдана Хмельницкого в произведениях отечественных поэтов XVIII в. И. Бузановского, Г. Сковороды и священника Ивана из Умани.

Ключевые слова: независимость, национальный герой, образ, ментальные способности, литературная традиция.

Bohatyriova K. V. THE IMAGE OF BOHDAN KHMELNYTSKYI IN “POEM ABOUT BOHDAN KHMELNYTSKYI” BY G. BUZANOVSKYI, ODE “DE LIBERTATE” BY H. SKOVORODA AND “HEROICAL POEMS” BY PRIEST IVAN FROM UMAN / Kiev National University of Trade and Economics, Ukraine.

In the article the author analyses Bohdan Khmelnytskyi image interpretation in the XVIII th century poets works of G. Buzanovskyi, H. Skovoroda and Ivan Umanskyi.

Key words: independence, national hero, image, mental abilities, literary tradition.

Оцінюючи роль славетного українського гетьмана в історії нашої держави, вітчизняні історики В. Смолій та В. Степанков у монографії “Богдан Хмельницький” справедливо зазначали: “Важко переоцінити значущість власне особистості гетьмана у визвольній боротьбі: залізна воля, політичні, військові, організаторські й дипломатичні таланти, здобуті успіхи створили йому харизму вождя нації” [7, с. 396]. В українській літературі XVII ст. налічується значна кількість народних дум (“Хмельницький і Барабаш”, 1647; “Гноблення України і повстання”, 1648; “Жовтоводська битва”, 1648; “Корсунська битва”, 1648), пісень (“Нечай”, 1651), поетичних творів, переважно анонімних (автори яких були учасниками баталій чи свідками тих подій), присвячених Визвольній війні 1648-1654 років та битвам, у яких гетьман Б. Хмельницький та його побратими І. Богун, І. Нечай, Я. Барабаш зображені як реальні історичні особи. Серед нечисленних авторських творів можемо назвати панегірик Б. Хмельницькому та І. Виговському (1649) С. Зорки, “Вірші на малоросійський герб”, “Похвалу віршами Хмельницькому від народу малоросійського”, вміщених на початку літопису Г. Граб’янки. Дослідник давньої української літератури Вал. Шевчук робить висновок, що “літературного культу гетьмана за його життя творено не було, більше того, після його смерті, а точніше після акту 1654 року, про нього ніби забувають” [11, с. 74].

Неординарна постать Б. Хмельницького, його політична й дипломатична діяльність, роль у національно-визвольній боротьбі та формуванні Української козацької республіки, упродовж століть привертала увагу вітчизняних та зарубіжних істориків, письменників В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Й. Х. фон Енгеля, Я. Качмарчика, М. Костомарова, Л. Кубалі, І. Крип’якевича, О. Левицького, В. Липинського, М. Максимовича, П. Меріме, С. Пінчука, М. Сиротюка, М. Старицького, І. Франка, Г. Хоткевича, П. Шевальє, Вал. Шевчука.

Мета цієї розвідки полягає у спробі проаналізувати потрактування образу гетьмана Б. Хмельницького вітчизняними поетами XVIII століття – Г. Бузановським, Г. Сковородою та І. Уманським, простежити зв’язок їхніх творів з літературними традиціями античних та вітчизняних майстрів, поетів доби Відродження та естетикою класицизму.

В історії нашої країни XVIII століття було досить складним і трагічним періодом. Жорстока політика царату й поступова колонізація України Російською імперією призвели до втрати державності, обмежень свобод українців, ліквідації Запорізької Січі у 1775 році, заборони використання рідної мови. Г. Хоткевич у розвідці про гетьмана І. Мазепу справедливо вказав, що “Москва України не поважала, не шанувала ні її прав, ні її людей” [1, с. 129].

Автори од, як просвітники, проповідували культ свободи й рівності, звертали особливу увагу на історичне минуле Вітчизни, постаті її героїв та їх ідеалізацію, прагнули нагадати українському народові про славних борців, зокрема про гетьмана Б. Хмельницького, й пробудити патріотичний дух нації: це характеризує ідейну особливість поетичних творів вищезгаданих вітчизняних авторів XVIII ст., котрі продовжували літературні засади греко-римських ліриків, гуманістів XVI ст., панегіричні й літописні традиції в нашому письменстві.

У 1728 р., київський викладач поетики й риторики І. Нерунович написав драму “Милість Божа”, в якій поетизується постать Б. Хмельницького як “воїна”, “захитителя”, котрий “отчество над вся паче возлюбивий”, тобто вказано на державотворчі стремління гетьмана; автор порівняв його з біблійним пророком Мойсеєм, який визволив євреїв з єгипетського полону. Вал. Шевчук зауважив, що в цьому творі “вперше після С. Зорки в українській поезії твориться образ Богдана Хмельницького як батька нації” [12, с. 94]. За рік, Г. Бузановський, викладач Києво-Могилянської академії, створив латиномовного рукописного збірника “Зібрання риторичних настанов” (1729). У ньому було вміщено невеликий за обсягом “Вірш про Богдана Хмельницького”, що є прикладом ампліфікації. У творі, який був написаний через сімдесят два роки після смерті фундатора Козацької держави, можна виділити два головні напрями у трактуванні Г. Бузановським образу гетьмана як громадсько-політичного діяча та особистості, котра була наділена блискучими ментальними й організаторськими здібностями. По-перше, поет возвеличує славетного гетьмана за його державотворчо-патріотичні заслуги перед країною й суспільством: він “істинно наш покровитель і вождь”, “славний герой і відомий захисник Русі-батьківщини”, “месник”, бо “вигнав з козацького геть краю всіх польських панів”, тобто увага автора зосереджується на провідній політичній ролі гетьмана у визвольній місії – участі у війні 1648-1654 рр. По-друге, за допомогою епітетів “великодушний”, “добрий, розсудливий”, “прямодушний”, “простий” поет високо оцінює

Філологічні науки

чесноти полководця, тобто ті людські якості, за які його пошановували козаки, старшини і весь народ. Також Г. Бузановський говорить й про ментальні здібності, військові навички та досвід стратега, які допомогли гетьманові здолати “гордовитих панів” (поляків), захистити рідну землю й православну віру. Історик О. Левицький у життєписі про славетного державного діяча згадував, що “обдарований природним розумом, він (Б. Хмельницький – К. Б.) був досить освіченою для свого часу людиною, вільно володів польською і латинською мовами, а пізніше ще й турецькою та французькою” [1, с. 35]. Отже, Г. Бузановський пов’язував успіхи полководця у баталіях та дипломатичних справах із розумовими основами, освітою, яку він здобув, навчаючись у братських школах.

І. Лімборський слушно зауважив, що українська література XVIII ст. “була зорієнтована на пріоритетність інтелектуальних цінностей, – тих цінностей, що були загалом характерні для програмних настанов класицизму, в тому числі й просвітницького” [2, с. 51]. Для підсилення цієї думки та позитивної характеристики образу Б. Хмельницького як розбудовника козацької держави, автор ужив епітети “непереможний вождь”, “завзятий наш воїн-захисник”, “знаменитий козак”. Щоб підкреслити таланти Б. Хмельницького як полководця та його майстерність у військовій справі, автор, спираючись на античну естетику, двічі називає його “істинним Марса нащадком” (II строфа) та “справжнім Марса нащадком” (IV строфа). Відомо, що в давньоримській міфології Марс був богом війни, якому присвячено в Римі храм на Марсовому полі. Образ гетьмана порівнюється з основним персонажем епічної поеми Гомера “Іліада”, античним воїном Ахіллом, героєм Троянської війни, який відзначався надзвичайною фізичною силою, спритністю, мужністю та сміливістю. Ці самі якості автор вбачає і в українському полководцеві, доводить тезу про національну ідентичність нашого народу в європейському контексті: на рідній землі є гідні герої, котрі нічим не поступаються стародавнім воїнам. Автор твердо переконаний, що українцям Б. Хмельницький був “посланий Богом”, тобто вказує на його чудові лідерські риси: гетьман зміг згуртувати навколо себе тисячі людей різних станів, котрим не була байдужою доля Вітчизни, хто навіть ціною власного життя прагнув політичної й особистісної свободи. Т. Мацьків зазначав, що коли гетьман у 1659 р. повертався із Замостя до Києва, “його урочисто з великими почестями зустрічало все населення як визволителя українського народу з польської неволі. ... Отож Хмельницький почув, що він “Моисей віри руської” і Богом даний визволитель, а на підкріплення цих слів нагадали етимологію імені Богдан, себто Богом даний” [3, с. 144]. “Вірш” Г. Бузановського побудований на бароковому прийомі антитези: позитивному образу гетьмана автор протиставляє узагальнений образ запеклого ворога українців – польської шляхти, яку називає “звірюкою”, “лютими”, “гордовитими”, “віроломними” панами, “пагубним”, “жорстоким”, “чванливим”, “нездатним до війн” племенем, “папістами”. Ці епітети визначають очевидне негативне емоційно-експресивне ставлення поета до поневолювачів. Отже, викладач Києво-Могилянської академії Г. Бузановський, спираючись на античну, барокову та класицистичну естетику, інтерпретує образ гетьмана Б. Хмельницького як державотворця, котрий свої особисті почуття, ментальні здібності, освіту, життєвий досвід та стремління підпорядковує служінню Вітчизні й українському народові.

Ідея нескореності народу, служіння Батьківщині та звеличення козацького культу виражається Г. Сковородою в оді “De libertate” (“Про свободу”) через прославляння легендарного полководця та українського патріота Б. Хмельницького. Твір невеликий за обсягом – нараховує всього вісім рядків; був написаний у коврайський період, коли Г. Сковорода працював домашнім учителем сина поміщика С. Томари Василя. Л. Ушкалов припускав, що ця ода “є, вочевидь, уривком якогось більшого твору” [10, с. 22]. Вірогідно, що він мав рацію: оди вітчизняних авторів XVIII ст. складалися з більшої кількості строф. Наприклад, “Ода про музику” (1761), яка була написана перекладачем К. Кондратовичем, має чотири строфи; в “Оде на первый день мая 1761” викладача Г. Максимовича двадцять п’ять строф; в оді “Въ торжественны приикнувъ лики” (1796), яку студент “российского стихотворства” Й. Мохов (він став останнім ректором Києво-Могилянської академії) присвятив митрополиту Київському і Галицькому Єрофею в день його ангела, десять строф.

Автор оди широко симпатизує гетьманові – “отцю волності”, бо для поета, педагога, просвітника й філософа, котрий значний період життя мандрував Україною, шукаючи відповіді на одвічні запитання про сенс буття, людське щастя, призначення індивіда, пошук гармонії у світі, самопізнання, поняття особистісної незалежності й волі (“волності”) Батьківщини були

тотожними, виразниками яких були запорізькі козаки, лицарі свободи та нескореного духу українського народу в боротьбі за визволення України від іноземних загарбників та насильницької колонізації. Мав рацію Л. Ушкалов зазначаючи, що буремні події XVII ст. та постать Б. Хмельницького як “батька вольності” засновувалися на ідеї Божої санкції: Богдан, неначе старозаповітний Мойсей, оружно виводить свій народ із чужинецької неволі під орудою Господа” [9, с. 36]. Мотив “золотої вольності” не новий в українській літературі. К. Сакович, відомий філософ, теолог і перекладач першої половини XVII ст., у “Вірші на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича Сагайдачного” (1622) мовив: “Вольность – ось найважливіша річ поміж усіми”, тобто вказав на свободу як найвищу буттєву цінність людини у світі, і далі продовжив “Золотою у світі її називають, // Доступитись до неї всі пильно жадають” [6, с. 604].

Ода Г. Сковороди “De libertate” – це, перш за все, поетичний маніфест громадянина-філософа щодо особистісної та національно-державної незалежності, української самосвідомості та ідентичності. Орієнтуючись на гуманістично-ренесансні ідеї, поет звертається до історичного минулого України – героїчної державотворчої постаті гетьмана Богдана Хмельницького, і, отже, встановлює хронологічний зв’язок сучасного з минулим, ідеалізує постать славетного полководця та патріота, для якого незалежність України була найвищим завданням, бо жодна імперія не може стримати бажання народу до волі та поступу. Отже, символ волі в інтерпретації Г. Сковороди асоціюється з образом славетного виразника політичної свободи української нації: “Будь славен вовк, о муже избранне, // Волности отче, герою Богдане!” [5, с. 61].

У цьому ж дусі витримані героїчні оди (1784) священика Івана з Умані, де автор творчо розкриває ідейно-патріотичну концепцію служіння народові через поетизацію постатей національних героїв – Б. Хмельницького, якого називає “Запорізьким Марсом”, та узагальненого образу козацтва. Устами славного гетьмана автор проголошує патріотичний заклик до всіх громадян: “Україна-мати // Просить порятунку, час коней сідлати, // Віру, рід і вольность збройно захищати!” [12, с. 663] і констатує, що пам’ять про славні подвиги запорожців, їх позитивні людські якості та чесноти – “любов, милосердя”, піклування про “бездомних і бідних”, котрих вони “добром наділяють” вічно житиме серед нащадків: “За те завжди славлять їх праведні люди, // “Віват запорожцям!” голосять повсюди” [12, с. 670]. Уманський священик показав історію зародження козацької республіки Запорозької Січі, участь “войська січового” у війні 1648-1654 та подав послідовну хронологію тих подій, звертаючи особливу увагу на постать українського гетьмана Б. Хмельницького, порівнюючи його з біблійним героєм Мойсеєм. Поет, згадуючи про “славні военні дії Запорозьких військ”, використав поетичний прийом звертання до Всевишнього, оповів, як Бог “вдохнув ревность Хмельницькому, чтоб отдал свободу // Под ігом поляков стеньчой родині // І православну віру Україні” [8, с. 79], тобто автор щиро симпатизував гетьманові й розумів, що визвольна місія полководця набула загальнонаціонального масштабу та значення, тому й сподівався на підтримку небесної сили. Автор, закликав поляків (ляхів) зупинитися, принагідно згадав біблійну легенду про визволення ізраїльтян з єгипетського полону, і наголосив, що небесна кара справедлива й швидко їх настигне: “Господь очі має // На твою неправду й кривду він помщає – // Козаків заступить, мов ізраїльтян, // Вас, твердих, скарає, наче єгиптян” [8, с. 79].

Уманський священик, котрий здобув освіту в навчальному закладі й вивчав курс поетики, у заключній прозовій частині твору, яка називається “Дедикація”, стверджував, що не варто брати за взірці античних героїв та оспівувати їхні подвиги, а радив уважно придивитися “на предков своїх”, бо “дорогше всякого дара і приятніше буває”, коли поетизація їхніх вчинків призводить до наслідування і “к подобним ділам поощряє” [8, с. 85]. Теоретики версифікації належну роль надавали дидактичній функції твору. Так, автор поетики “Касталійське джерело” 1685 року вказував, що “... поезія є мистецтво зображення і наслідування людських вчинків, що викладаються віршами, для життєвого повчання” [4, с. 70]. Отже, твір покликаний виконувати й дидактично-просвітницьку функцію – автор, перш за все, прагне показати нащадкам гідний приклад козаків-патріотів та їхнього славного гетьмана Б. Хмельницького, котрі головним своїм завданням вважали звільнення рідної землі від загарбників, утвердження миру, злагоди, православної віри, незалежності в Україні. Мав рацію Вал. Шевчук, що поети XVIII ст. найперше прагнули відродити позитивний образ гетьмана й “спогади про нього

вживалися для народної самооборони і для відстоювання своїх прав та вольностей від нашествия нового поневолювача та агресора, в якого перетворився той, з ким Б. Хмельницький добровільно ввійшов у союз” [12, с. 8].

Отже, вітчизняні автори XVIII ст. Г. Бузановський, Г. Сковорода та І. Уманський, спираючись на естетику античних корифеїв, поетів-гуманістів та класицизму, продовжуючи панегіричні й літописні літературні традиції, у своїх творах показали нащадкам яскравий приклад патріота України, державотворця, політика, дипломата, борця за незалежність. Ці твори мали продержавно-прокозацьке спрямування, бо стали в новій літературі ідейним орієнтиром для поетів, котрі прагнули відродити ті права та свободи українців, які були знищені колоніальною політикою Російської імперії. Так, український одописець В. Капніст у 1783 р., написав “Оду на рабство”, яка була громадянською реакцією-протестом поета проти узаконення кріпосницької системи царицею Катериною II. Згодом, на початку XIX ст., навчаючись у Петербурзькій духовній академії, полтавець К. Пузина створив оду “Малороссийский крестьянин”, у якій сміливо захищав селянина-кріпака, заперечував стану нерівність та панське свавілля в імперській Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьмани України: Історичні портрети / Упоряд. журн. “Україна”. – К.: Журнал “Україна”, газета “Вечірній Київ”, 1991. – 216 с.; іл.
2. Лімборський І. Творчість Івана Котляревського: Авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поетика / І. В. Лімборський. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 96 с.
3. Мацьків Т. Хмельниччина в тогочасних західноєвропейських джерелах / Теодор Мацьків / Н. Конопка (упоряд.); А. Атаманенко (ред.); Українське історичне товариство, Національний університетт “Острозька академія”. – Острог, Нью-Йорк, 2007. – 184 с.; іл.
4. Сивокінь Г. Давні українські поетики / Григорій Сивокінь. – 2-ге вид. з додатками. – Харків: Акта, 2001. – 168 с.
5. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 541 с.
6. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та в епоху Барокко: у 4 кн. – Кн. 3. / Упор. Вал. Шевчук, В. Яременко. – К.: Аконті, 2006. – 799 с.
7. Смолій В. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2003. – 400 с.
8. Українська література XVIII ст. / Упор. В. Кречотень. – К.: Наукова думка, 1983. – 694 с.
9. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Леонід Ушкалов. – Харків: Акта, 1999. – 215 с.
10. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури / Леонід Ушкалов. – К.: Факт, 2007. – 552 с.
11. Шевчук Вал. “Вітчизни сином був...” / Валерій Шевчук // Київська старовина. – 1995. – № 4. – С. 69-81.
12. Шевчук Вал. Муза Роксоланська. Українська література XVI – XVIII століть: у 2 к. – Кн. 2.: Розвинене бароко. Пізнє бароко / Валерій Шевчук. – К.: Либідь, 2005.